

ผลงานในชีวิตและชีวิตในผลงาน: ประวัติศาสตร์นิพนธ์ ส.ธรรมยศ
 San Dhammayos's Historiography: Life and Works

ปิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์*

Pinyapan Potjanalawan

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติของแสน ธรรมยศ ในบริบทประวัติศาสตร์ในสองลักษณะ นั่นก็คือ บริบทประวัติศาสตร์ของผลงานของเขา และชีวประวัติของเขาที่ปรากฏอยู่ในผลงานเขียนทั้งจากตัวแสน ธรรมยศเองและชีวประวัติที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนของผู้อื่น แม้แสน ธรรมยศ จะมีชีวิตอยู่ในช่วงสั้นๆ เพียง 38 ปี แต่ผลงานของเขานั้นกลับสร้างผลกระทบต่อการวรรณกรรมและการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างน่าสนใจ ทั้งในฐานะชิ้นงานวรรณกรรมและสำนวนภาษาอันเฉพาะตัว กระทั่งการสร้างข้อถกเถียงอันเผ็ดร้อนในสังคมไทยที่ขาดแคลนวัฒนธรรมการวิจารณ์ ด้วยข้อจำกัดของระบบอุปถัมภ์ระหว่างนักเขียนและระเบียบในสังคมรู้ที่ต่ำที่สูงที่จำเป็นต้องรักษาหัวใจของเหล่านักประสพในวงการวรรณกรรม หลังจากมรณกรรมของเขาแล้ว ตัวตนของเขาถูกก่อร่างขึ้นใหม่ด้วยผลงานเขียนและการย้อนกลับไปมองตัวเขาอยู่เป็นระยะ อาจกล่าวได้ว่าทั้งชีวิตและผลงานของเขาที่ผ่านมานั้น กลายเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีพลวัตอันสัมพันธ์กับบรรยากาศทางสังคมการเมืองไทยในหลายทศวรรษ ดังนั้น การศึกษาชีวิตและผลงานของเขาจึงไม่ได้สะท้อนเพียงตัวตนของคนเพียงคนเดียว แต่ยังเป็นเงาฉายของสังคมไทยผ่านปฏิสัมพันธ์ทางวรรณกรรมและตลาดสิ่งพิมพ์ได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: การวิพากษ์วิจารณ์; นักเขียนไทยร่วมสมัย; แสน ธรรมยศ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. ติดต่อได้ที่: warmraw@yahoo.com

Abstract

This article aims to study two historical aspects of the biography of San Dhammayos. One is the history of his works; the other is his own biography as appears in his own works and in the writings of others. Although San Dhammayos lived only to the age of 38, his works have had a very interesting influence on literature and criticism in terms of both the works and his distinctive style in initiating heated controversy in Thai society, which lacks a critical tradition because of the patronage system among writers and observance of proprieties in order to preserve good fellowship in literary circles. Since his death, he has been created anew through his works and reassessments of his writings from time to time. It may be said that his life and works have become a dynamic historiography which has a relationship with the social and political atmosphere of Thailand through several decades. Therefore, the study of his life and works reflects not only an individual but also projects an image of Thailand through the interaction of literature and the print market.

Keywords: criticism; Thai contemporary writers; San Dhammayos

บทนำ

ส.ธรรมยศ เคยกล่าวไว้ว่า “เราไม่ต้องการเสียงคำหรือเสียงตำหนิ เราต้องการแต่เสียงหนังสือประเภทสรรเสริญเยินยอและสอพลอ นี่สิ การหนังสือไทยจึงอาภัพอัปลักษณ์นัก” (ส.ธรรมยศ, 2547: 129) ในงานเขียนต้องห้ามของเขา พระเจ้ากรุงสยาม (2495) ตัวบทของงานเขียนถึง ส.ธรรมยศที่ผ่านมา ไม่ค่อยมีงานเขียนเชิงวิพากษ์ต่อผลงานของเขาอย่างเป็นระบบเท่าใดนัก ผู้เขียนเคยเขียนบทความเรื่อง “อ่านทัศนะก้าวหน้าในยุคสมัยแห่งความล้าหลัง ผ่าน ส.ธรรมยศ” (ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์, 2557) เพื่อเน้นให้เห็นความคิดของเขาที่ปฏิสัมพันธ์กับสังคม ขณะที่บทความนี้ตั้งใจจะเสนอแนวความคิดเชิงวิพากษ์ของเขา ด้วยการอ่านผลงานในชีวิต

ตามอายุขัย และชีวิตในผลงานที่ยังถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน การวิเคราะห์ผ่านทวิลักษณ์ของชีวิตและผลงาน นำมาจากบทนิพนธ์ของเขาเกี่ยวกับชีวิตและผลงานบุคคลสำคัญเช่น ก.ศ.ร.กุหลาบ ชีวิตและผลงาน ชีวิตและงานของศรีปราชญ์ ฯลฯ ยังปรากฏว่า ผลงานของเขาจำนวนมากมักจะบรรจุชีวประวัติแฝงอยู่โดยจงใจมากไปกว่านั้นก็คือ การผลิตซ้ำชีวประวัติของเขาเกิดขึ้นผ่านการเล่าใหม่ของคนใกล้ชิดและคนที่อยู่ห่างออกไป ตัวตนของ ส.ธรรมยศจึงปรับเปลี่ยนไปตามความหมายของยุคสมัยด้วย

ผลงานในชีวิต พ.ศ.2457-2495

ถือกำเนิดจากตระกูล ณ ลำปาง

ประวัติของ ส.ธรรมยศ ในฉบับที่น่าจะเป็นต้นเรื่องที่ถูกต้องก็คือ ตัวบทใน พ.ศ. 2492 ชื่อว่า “ประวัตินี้เขียนด้วยตัวเขาเอง” ซึ่งได้รับการพิมพ์ซ้ำอยู่ในหนังสือรวมเล่มเรื่องสั้นของเขารีกครั้งก็คือ *เอเลน บาลอง และเรื่องสั้นที่สรรแล้ว* (ส.ธรรมยศ, 2531) ส.ธรรมยศ หรือแสน ธรรมยศ เล่าประวัติของตนว่า เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2457 บริเวณบ้านปงพระเนตรช้าง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าฟองส์ เจ้าแม่จันทร์เที่ยง คำพันธ์ิри บิดาที่แท้จริงชื่อ ปัญญา มารดาชื่อ เกี้ยวแก้ว โดยย่ำว่าอยู่ในราชตระกูล ณ ลำปาง เขามีได้ให้เหตุผลว่า เหตุใดจึงไม่ใช้นามสกุล ณ ลำปาง และก็ไม่ได้ให้ข้อมูลว่า ณ ลำปางนั้นสืบมาจากบิดาหรือมารดาของเขา ชีวประวัติในหลักฐานอื่นระบุว่า แสน เป็น “เจ้าในตระกูล ณ ลำปาง ชั้น 4” (อสิธรา, 2531: 20)

บ้านเกิดของเขาที่ปงพระเนตรช้าง สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณเดียวกับตรอกปงพระเนตรช้าง ใกล้ถนนริมแม่น้ำวัง ในตัวเมืองลำปาง ซึ่งเป็นย่านการค้าขายที่รู้จักกันในนามตลาดจีน หรือปัจจุบันเรียกกันว่ากาดกองต้า เขาเกิดก่อนที่ขบวนรถจักรสายเหนือจะเปิดบริการ 2 ปี การขนส่งแบบใหม่ได้ทำให้ศูนย์กลางการค้าขายได้ย้ายไปสู่ย่านสถานีรถไฟ ที่ตั้งไกลออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ในเวลาต่อมา เขายังเล่าถึงตัวเองว่า มีนิสัยชอบหนังสือและอ่านหนังสือมากตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 เคยทำงานเป็นบรรณารักษ์ของโรงเรียนบุญวาทย์ เมื่ออายุได้ 10 ปี ข้อมูลนี้ขัดกับข้อมูลที่ว่า

เขาสำเร็จชั้นมัธยมต้นจากโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัยและโรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซี (ส.ธรรมยศ, 2531) เนื่องจากว่าโรงเรียนบุญวาทย์นั้นเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา และโรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซีเป็นโรงเรียนระดับประถมและมัธยมศึกษา อย่างไรก็ตามที่เขาอ้างว่าในปัดังกล่าวได้เริ่มเรียนภาษาอังกฤษกับครูคนแรกคือ ครูทัศนทรง ศาสตระรุจิ (อสิธรา, 2531: 279) ก็น่าจะเป็นร่องรอยให้แสวงหาต่อว่า ครูทัศนทรง นั้นสอนอยู่ที่โรงเรียนใด แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าโรงเรียนบุญวาทย์ที่กล่าวถึงอาจเป็น โรงเรียนบุญทวงศ์อนุกุล อันเป็นโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่ตั้งอยู่หน้าคุ้ม ซึ่ง ปัจจุบันเป็นตำแหน่งของโรงเรียนเทศบาล 3 (บุญทวงศ์อนุกุล) (โรงเรียนบุญวาทย์ วิทยาลัย, 2551¹) ในชีวประวัติบางแห่งยังเล่าว่า เขาเป็นนักเรียนที่สอบได้ที่ 1 ของ ชั้นเรียนสมัยมัธยมปีที่ 3 ณ โรงเรียนบุญวาทย์ มีความสามารถในการเล่นกีฬา ปิงปองจนชนะเลิศการแข่งขันประจำปีโรงเรียน (อสิธรา, 2531: 483-485)

เติบโตในเมืองหลวงและเรื่องเล่าว่าด้วยวัยคนามที่ถูกตั้งคำถาม

ในเวลาต่อมาเขาได้ไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ โดยอาศัยอยู่กับพี่สาวที่ชื่อ ปุย ขจรเดชะ บริเวณมัมหวาน (อสิธรา, 2531: 20) ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า เหตุใดแสนถึง เดินทางไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ และเหตุใดต้องเป็นโรงเรียนเทพศิรินทร์ โฉนไม่ป็น โรงเรียนอย่างสวนกุหลาบ หรือกรุงเทพคริสเตียนหรือโรงเรียนอื่นๆ กระนั้นเทพศิรินทร์ ก็ป็นจุดเริ่มต้นใหม่ของเขา สถานะของโรงเรียนชั้นดีที่มีเครือข่ายกว้างขวางทำให้ แสนได้รับโอกาสมากกว่าเดิม จากที่ป็นเพียงนักเรียนต่างจังหวัดในเมืองขนาดกลาง โดยนามของโรงเรียนเทพศิรินทร์แล้วป็นชื่อที่มาจากพระนามของสมเด็จพระ เทพศิรินทร์ราชปรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความผูกพันนี้่น่าจะ ส่งผลมาถึงการเขียนงานชิ้นสุดท้ายของชีวิตของเขาคือ พระเจ้ากรุงสยาม (2495) ไม่ เพียงเท่านั้นโรงเรียนเทพศิรินทร์เคยป็นสถานศึกษาช่วงสั้นๆ ของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล เมื่ออายุได้ 7 ชันษา ใน พ.ศ.2475 แสน ธรรมยศ กล่าวถึง

¹ ทั้งนี้ตามประวัติกล่าวว่า โรงเรียนบุญทวงศ์อนุกุลได้ย้ายมาเรียนรวมกับ โรงเรียนบุญวาทย์ใน พ.ศ.2472 บริเวณห้างกิมเซ่งหลี ตั้งอยู่ตำบลน้ำล้อม อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง (ปัจจุบันคือ โรงแรมอรุณศักดิ์ ถนนรอบเวียง ตำบลหัวเวียง อำเภอเมือง).

ว่าในช่วงดังกล่าวเขายังทันได้เห็นเจ้าฟ้าพระองค์น้อยอยู่ชั้นประถมรวมถึงองค์น้องที่เป็นกษัตริย์องค์ปัจจุบันด้วย (อสิธรา, 2531: 142; ส.ธรรมยศ, 2547: 187)

ความโดดเด่นทางด้านภาษาอังกฤษของเขาที่จะมีบทบาทกับตัวเขาและผลงานของเขาเองเริ่มปรากฏจากการที่ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนลูกเสือไทยให้ตอบจดหมายถึงลูกเสือทั่วโลก เมื่อเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 หลังจากจบการศึกษาที่โรงเรียนเทพศิรินทร์แล้ว เขาได้ไปเรียนต่อปริญญาที่เวียดนาม ณ มหาวิทยาลัยเอียง-เจ็ง-ทัน อินโดจีนฝรั่งเศส แต่เพียงเทียบอนุปริญาก็จำเป็นต้องกลับ (ส.ธรรมยศ, 2531) ส่วนนี้สอดคล้องกับประวัติที่เขียนขึ้นภายหลังว่า เขาได้รับการอุปถัมภ์จากพระสารสาสน์พลขันธ์และอาจารย์ฝรั่งคนหนึ่งที่เคยเงินส่วนตัวให้ไปเรียนเป็นเวลา 1 ปี ด้วยเหตุผลนี้ การเรียนระยะสั้นจึงเนื่องมาจากว่าไม่มีเงินมากสำหรับค่าเล่าเรียนนั่นเอง

กระนั้นก็มีเรื่องเล่าที่เป็นปัญหาจากการเขียนของอำพัน ไชยวรศิลป์ ซึ่งอ้างว่าเป็นคำบอกเล่าของคำมูล เจริญหล้า ญาติของแสน ธรรมยศ (อสิธรา, 2531: 20-21) เรื่องมีอยู่ว่า รัฐบาลเปิดรับคัดเลือกคนเก่งที่สุดของโรงเรียน 4 คนเพื่อไปเรียนต่อเวียดนาม ซึ่งปรากฏว่าโรงเรียนได้คัดเลือก “ลูกท่านหลานเธอ” ไว้ 4 คนแล้ว แต่ก็จะมีกรอบเพื่อหาว่าใครจะมีลำดับคะแนนสูงกว่ากัน แต่ในการสอบครั้งนี้ แสนได้มีโอกาสร่วมสอบด้วยทั้งที่ไม่มีสิทธิ์จากการเสนอของอาจารย์ฝรั่งคนหนึ่ง ผลคะแนนออกมาได้ดีเยี่ยม ทำให้อาจารย์ได้เข้าไปพบหลวงประดิษฐมนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) และพระสารสาสน์พลขันธ์ เพื่อให้แสนได้ไปเรียนต่อที่เวียดนาม โดยตนเองเป็นผู้รับรองภูมิภาษาต่างประเทศ ขณะที่นายสร้อย ณ ลำปาง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ลำปางเป็นผู้รับรองความประพฤติ แต่ตามระเบียบแล้ว ไม่สามารถถอนผู้มีสิทธิ์ทั้ง 4 ได้ ก็เลยมีการส่งไปในนามทุนส่วนตัวของพระสารสาสน์พลขันธ์และอาจารย์ฝรั่งคนนั้น แต่เรื่องเล่าดังกล่าวกลับถูกปฏิเสธจากลาวัญย์ โชติามระ นักเขียนสารคดีที่อ้างว่ารู้จักแสนตั้งแต่ทศวรรษ 2470 จากการให้สัมภาษณ์นิตยสารโลกหนังสือ เมื่อ พ.ศ.2521 ดังนี้

“พี่แสนเขาตามไปเป็นคนจกใครก็ไม่รู้ที่อินโดจีน แล้วพี่นี่
แกก็เล่าให้คนอื่นเขาฟังว่านี่นะแกไปเมืองนอก แล้วพอดีเขาเอา

พวกลูกท่านหลานเธอไป ฉันบอกกว่าไม่จริงละ เพราะตอนนั้นลูก
เจ๊กลูกแป๊ะอะไรก็ได้ ให้สอบเก่งเถอะ...” (โลกหนังสือ, 2521: 61)

แม้ขณะนี้ได้พลิกภาพของแสนให้กลับตาลปัตรไปเลย เรื่องเล่าของการเดินทาง
ไปเวียดนามก็ยังไม่มียุติ อำพัน ไชยวรศิลป์ ระบุว่า แสนเดินทางไปเวียดนาม เมื่อ
ต้นเดือนสิงหาคม 2477 (อสิธรา, 2531: 21) ขัดกับข้อเขียนของ ส.ธรรมยศ เองที่เขียน
ใน พ.ศ.2494 ที่ระบุว่า เขาเคยเขียนบทความส่งหนังสือพิมพ์ *ประชาธิปไตย* จาก
เวียดนามใน พ.ศ.2476 (อสิธรา, 2531: 91-92)

วิชาทางปรัชญาถือเป็นสาขาที่ใหม่มากในสังคมไทยเวลานั้น บริบทที่เขาไป
เรียนนั้นในสังคมไทยเพิ่งเปลี่ยนผ่านด้วยการปฏิวัติสยาม 2475 มาสู่ระบอบ
ประชาธิปไตย ปีที่แสนกลับไปเมืองไทยคือ พ.ศ.2478 ขณะนั้นมีมหาวิทยาลัยเพียง
สองแห่ง นั่นคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
การเมือง ซึ่งเน้นการผลิตบุคลากรที่เข้าไปรับใช้รัฐเป็นหลัก

การใช้ชีวิตในเวียดนามของแสนผ่านการเล่าจากปลายปากกาของเขา
ค่อนข้างโลดโผน เมื่อเทียบกับระยะเวลา 1 ปีที่ได้อาศัยอยู่ เขาเล่าว่า ได้สอน
ภาษาอังกฤษให้นักเรียนเตรียมที่นั่นและเคยทำงานเป็นบรรณาธิการผู้ช่วยของ
หนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสชื่อ *La Lutte* (ที่มีความหมายว่า “การต่อสู้”) (ส.ธรรมยศ, 2547: 372)
ซึ่งชื่อหนังสือพิมพ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในเรื่องสั้นของเขาที่ชื่อ “เอเลน บาลอง” เรื่องสั้นนี้
แสดงให้เห็นถึงจิตใจความรักชาติของคนเวียดนามที่ตกอยู่ใต้อาณานิคมของฝรั่งเศส
ไม่เพียงเท่านั้นแสนยังเล่าประสบการณ์แปลกๆ บางประการที่ไม่อาจจะพบเจอได้ง่ายนัก
เช่น การเสพงามของหญิงฝรั่งเศสติดฝิ่นกับสุนัข (อสิธรา, 2531: 92)

ช่วง 2 ทศวรรษแห่งผลงานในชีวิต

กล่าวได้ว่า ความกระตือรือร้นของสังคมการเมืองไทยที่ตื่นตัวสูงขึ้นเมื่ออยู่
สองระลอก นั่นคือ ยุคหลังปฏิวัติสยาม 2475 และยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งสอง
ช่วงเป็นรอยต่อสำคัญ รอยแรกเป็นการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมใหม่-ระบอบใหม่ ขณะรอย
ที่สองเป็นการผสมผสานระหว่างแนวคิดอนุรักษนิยมและความเปลี่ยนแปลงจาก

นานาชาติในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้การจัดระเบียบโลกใหม่ที่นำโดยสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ชีวิตของแสนก็อยู่ภายใต้บริบทเช่นนี้

การแกะรอยชีวิตของแสนจำต้องอาศัยบันทึกผ่านงานสามประเภท นั่นคือ ประเภทแรกคือ หนังสืองานและชีวิตของ *ส.ธรรมยศ* ที่ประกอบด้วยข้อมูลสัพเพเหระ กระทั่งนำข้อความจดหมายโต้ตอบมาลงหรือการอ้างอิงตัวบทที่หาตัวเล่มไม่ได้แล้ว ในปัจจุบัน งานเขียนดังกล่าวได้รับการเรียบเรียงตีพิมพ์ลงในนิตยสาร *คุณหญิง* เป็นตอนตั้งแต่ พ.ศ.2507 ถึง พ.ศ.2518 จึงถือเป็นเอกสารต้นมือที่สามารถเข้าถึงได้มากที่สุด ทั้งที่ความจริงเอกสารชั้นต้นประเภทจดหมายโต้ตอบ ต้นฉบับงานเขียนของ *ส.ธรรมยศ* ควรถูกรวบรวมเข้าสู่ระบบจดหมายเหตุได้แล้ว กับงานอีกประเภทหนึ่งคือ ประวัติที่สอดแทรกอยู่ตามงานเขียนประดามีของแสน ไม่ใช้การให้หยักระหว่างบรรทัด แต่เป็นการแทรกนัยเข้าไปในบรรทัดเสียเลย และประเภทสุดท้ายคือ การให้สัมภาษณ์จากบุคคลใกล้ชิด ในที่นี้จะใช้บทสัมภาษณ์ของกองบรรณาธิการ *โลกหนังสือ* ใน พ.ศ. 2521

จากหลักฐานที่กระจัดกระจายก็พอจะร่างภาพอาชีพของเขาได้อยู่บ้าง แม้จะจบมาทางปรัชญาแต่ทักษะที่เขาใช้หาเลี้ยงชีพก็คือการสอนภาษาอังกฤษ มีประวัติการทำงานเป็นครูสอนภาษาอังกฤษอยู่หลายแห่งในเวลาเพียงไม่กี่ปี เช่น ครูโรงเรียนสตรีจุลนาถ (*โลกหนังสือ*, 2521: 45) ครูสอนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสที่โรงเรียนราชบุรี ช่วง พ.ศ.2479 (*โลกหนังสือ*, 2521: 62) เขายังเคยเป็นอาจารย์สอนภาษาต่างประเทศตามวิทยาลัยต่างๆ ในกรุงเทพฯ ช่วง พ.ศ.2479-2481 ด้วย (อสิธรา, 2531: 479) จากนั้นก็ไม่มีการบินที่กว่าเขาทำงานเป็นหลักแหล่งที่ใด

จนกระทั่งใน พ.ศ.2487 ก็ปรากฏว่ามาเป็นครูที่โรงเรียนวังสมเด็จบุรพา (*โลกหนังสือ*, 2521: 62) ความเชี่ยวชาญด้านภาษาอังกฤษได้ทำให้เขาพิมพ์ตำราภาษาอังกฤษชื่อ *Pragmatic English* อันเป็นวิธีศึกษาอย่างลัด (ภายใน 90 ชั่วโมง) เมื่อ พ.ศ.2488 ก่อนจะเปิดโรงเรียนพิเศษและสอนภาษาอังกฤษด้วยตัวเอง ใน พ.ศ.2488-2489 ผู้มาเรียนมีตั้งแต่มหาเปรียญ 9 ประโยคลงมา นักศึกษาที่สำเร็จจากจุฬาลงกรณ์ธรรมศาสตร์และการเมือง ข้าราชการ พ่อค้า ฯลฯ (อสิธรา, 2531: 479) และพบว่าเขามีผลงานเขียนในหนังสือพิมพ์และนิตยสารอยู่ด้วย

ควบคู่ไปกับการเป็นครูสอนภาษา แสน ธรรมยศ มีโอกาสผลิตผลงานเขียนไม่น้อย สอดคล้องกับอัตชีวประวัติของเขาที่กล่าวว่า “เสร็จการศึกษาแล้วมีประธานแรกลำเรื่องการปฏิรูปสังคม ทั้งทางเศรษฐกิจและปัญญา”(ส.ธรรมยศ, 2531) ดังที่อ้างว่า เขาได้เสนอให้รัฐบาลเปลี่ยนชื่อ “หอสมุดแห่งชาติ” แทน “หอสมุดพระนคร” ตั้งแต่ พ.ศ.2477 (ส.ธรรมยศ, 2547: 129)

ช่วงทศวรรษ 2480 เป็นช่วงเวลาที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าทำงานอยู่เป็นหลัก เป็นแหล่งที่ชัดเจน จึงพบว่าเขาได้เสนอความคิดและอาสาจะทำงานต่างๆ อยู่เสมอ การเดินทางไปสำรวจและเก็บข้อมูลเพื่อเป็นวัตถุดิบในการคิด-เขียนจึงปรากฏอยู่ในชีวประวัติของเขาอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นการอ้างว่า เขาได้สัมภาษณ์ “สุภาพบุรุษไทยประหลาดผู้หนึ่ง อายุ 120 ปี” (ซึ่งเกิดราว พ.ศ.2362) เพื่อจะสอบถามเรื่องสุนทรภู่ ใน พ.ศ.2482 (ส.ธรรมยศ, 2547: 179) เขาเขียนวิจารณ์ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ (หรือที่คนทางเหนือเรียกกันว่า “ป้อคู้ต๊ิด”) ใน พ.ศ.2484 เรื่อง “นครวัด” อย่างแค้นและน้อยใจ ลงใน *วิทยาทารย* โดยอาสาขอเดินทางไปสำรวจแหลมทองตอนบน หากราชบัณฑิตยสถานให้ทุน เชื่อว่าตนมีความรู้ภาษาพื้นเมืองดีกว่าหมอดอดด์ (ส.ธรรมยศ, 2547: 328) อนึ่งหมอดอดด์มีผลงานสำคัญก็คือ การค้นคว้าเกี่ยวกับชนชาติไท *The Tai Race-The Elder Brother of the Chinese* (1923/2466) (Dodd, 1923) เรายังพบการเดินทางของแสนไปในที่ต่างๆ เช่น การเข้าป่าที่จังหวัดนครราชสีมา เดือนมกราคม พ.ศ.2486 อันเป็นที่ที่เขาเขียนนวนิยาย “ครึ่งทางดื่มน้ำผึ้งพระจันทร์” (ส.ธรรมยศ, 2490) การเดินทางไปกาญจนบุรี ใน พ.ศ.2487 (อิสิธรา, 2531: 337)

งานด้านปรัชญาเป็นสิ่งที่เขาร่ำเรียนมาถือว่าเป็นวิชาการแขนงใหม่ในสังคมไทยก็จริง แต่ปรากฏว่าเขากลับทุ่มเทเขียนหนังสือศิลปะแห่งวรรณคดี ขึ้นก่อน ใน พ.ศ.2480 ทั้งยังเป็นหนังสือเล่มหนา ประกอบด้วย 5 บทหลัก รวมถึงบทพิเศษอีกส่วนหนึ่ง นั้นแสดงว่าเขาให้ความสำคัญแก่วงการหนังสือและวรรณกรรมและอาจหวังว่าจะเป็นรากฐานนำไปสู่งานเขียนที่เป็นนามธรรมอย่างงานปรัชญาต่อไป ความสนใจด้านวรรณกรรมของเขาแสดงให้เห็นจากผลงานที่เขาแนะนำตัวเองในหนังสือ *ศิลปะแห่งวรรณคดี* อันได้แก่ *ชีวิตและงานของศรีปราชญ์ จินตกวีเอกแห่งลานนาไทย* *ชีวิตและงานของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ความเป็นปราชญ์ของสุนทรภู่ ปรัชญาแห่งท่าน*

เทียนวรรณ กษัตริย์แห่งนักกลอน (อสิธรา, 2531: 131) งานเขียนส่วนใหญ่สะท้อนชีวิตและผลงานของนักคิดผู้มีความสามารถในสังคมไทย ซึ่งเป็นประเด็นที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมมากกว่างานเขียนด้านปรัชญาที่เน้นการปฏิบัติการทางความคิดอันเป็นประเด็นนามธรรม

เท่าที่ค้นพบ บทนำแห่งปรัชญาศาสตร์ (โลกหนังสือ, 2521: 48) ใน พ.ศ.2485 น่าจะเป็นผลงานแรกๆ ที่เกี่ยวกับด้านปรัชญาโดยตรง ในชีวประวัติของเขาแสดงให้เห็นว่า เขามีเพื่อนคุยเกี่ยวกับด้านปรัชญานี้ไม่มากนัก แม้เขาจะมีมิตรสหายในวงการนักเขียน นักหนังสือพิมพ์อยู่ไม่น้อย ดังเช่นที่สุภา ศิริมานนท์ให้สัมภาษณ์ย้อนความหลังไปว่า แสมมักจะชวนเพื่อนๆ ไปคุยกัน มีอยู่ครั้งหนึ่งในสมัยที่สุภาเพิ่งแต่งงานช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ระหว่างทางกลับบ้าน สุภาเจอแสมโดยบังเอิญ แสมชวนไปนอนคุยด้วยที่โรงแรม เป็นการให้กำลังใจและคุยเรื่องวิธีเขียนเรื่องสั้น กรณีคล้ายกันนี้ยังเกิดกับศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (เสนีย์ เสาวพงศ์) (โลกหนังสือ, 2521: 54)

ดังนั้น สิ่งที่ช่วยดับความกระหายต่อความรู้ ปรากฏในการเล่าถึงคู่สนทนาเรื่องปรัชญาของแสม เมื่อเขาได้มีโอกาสพบและอ้างว่าได้สนทนากับนักวิชาการระดับอธิการบดีตะวันตก อันเป็นนักวิชาการสาย Pragmatism² เขาอ้างว่าได้สนทนากันอย่างถูกคอเป็นเวลายาวนานในช่วง พ.ศ.2489 (อสิธรา, 2531: 158-159) ในปีเดียวกันนั้นพบว่าเขาจัดพิมพ์*ศาสตร์ปรัชญา* (ส.ธรรมยศ, 2547: 448) ที่อ้างว่าได้แจกเจ้าคณะจังหวัดทั่วประเทศ ต่อจากนั้นอีก 2 ปี เขาก็ได้นำเสนอความคิดด้านปรัชญาของเขาอย่างเป็นทางการในนาม*ปาฐกถาว่าด้วยวิชาปรัชญาฝ่ายปฏิบัตินิยม* เมื่อวันเสาร์ที่ 13 มีนาคม 2491 เวลา 15.00 น. ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ปาฐกถาครั้งนี้ได้จัดพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ (ส.ธรรมยศ, 2493) จ่ายแจกไปในหมู่เพื่อนฝูงและห้องสมุดต่างๆ

² หลักฐานจากอสิธราอ้างชื่อ มหาวิทยาลัย University Extension ซึ่งไม่สามารถสืบค้นได้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ อาจเป็นการกล่าวอ้างผิด เช่นเดียวกับการอ้างถึงนักวิชาการสาย Personalism ที่น่าจะเป็น Pragmatism มากกว่า.

ทศวรรษ 2490 ครึ่งทศวรรษของชีวิตที่เหลือ

ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ในระดับสากลให้ความสำคัญแก่ระบบการศึกษาเป็นอย่างมาก ดังที่เห็นได้จากนโยบายการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในด้านวิชาการ สังคม วัฒนธรรมและการศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ.2493 โดยมีความสัมพันธ์กับนโยบายความมั่นคงอย่างแน่นแฟ้น (วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2539: 66) แส่น ธรรมยศก็มีบทบาทนำเสนอความคิดของเขาด้วย ช่วง 5 ปีสุดท้ายของชีวิตเขาได้มีโอกาสทำงานอย่างหลากหลายและมีปริมาณมากกว่าจะทราบชะตาชีวิตของตน

จุดแข็งทางภาษาอังกฤษและความเชื่อมั่นในวิธีการสอนอย่างได้ผลทำให้เขานำเสนอวิธีการสอนภาษาอังกฤษต่อทางการ เขาเคยนำเสนอไปก่อนใน พ.ศ.2489 แก่หลวงสำเร็จวรรณกิจ อธิบดีกรมสามัญศึกษา แต่ก็ไม่ได้รับการตอบรับนัก (อสิธรา, 2531: 479-480) อีกครั้งในเดือนธันวาคม พ.ศ.2491 เขาได้นำเสนอการสอนที่เรียกว่า Pragmatic English ที่กระทรวงศึกษาธิการ อย่างไรก็ตามการดำเนินการครั้งนี้จะได้รับการอำนวยความสะดวกจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ สุกิจ นิมมานเหมินท์ ที่แส่นมีความสัมพันธ์ด้วยผ่านสมาคมชาวเหนือ

แส่นให้รายละเอียดว่า เขาแสดงวิธีการสอนที่ได้ค้นพบ ณ สามัคยาจารย์สมาคม โดยอธิบดีกรมสามัญศึกษา หลวงสวัสดิ์สารศาสน์พุทธิ เป็นประธานในการพิจารณา แส่นได้แสดงหลักการ (Pragmatic system) และแสดงการปฏิบัติ (Pragmatic method) ผลปรากฏว่า มีกรรมการเพียง 3 ใน 7 ที่เห็นว่าควรให้สอนด้วยวิธีดังกล่าว ในโรงเรียนรัฐบาล (อสิธรา, 2531: 479-480) ความใส่ใจในการมุ่งมั่นในการปฏิรูปการศึกษายังพบได้จากการที่เขาเขียนจดหมายถึงประธานองค์การศึกษาโลก ใน พ.ศ.2491 และได้ตีพิมพ์ใน *โยนก* หนังสือของสมาคมชาวเหนือ (อสิธรา, 2531: 96)

แส่นยังมีข้อเขียน “สภาการค้นคว้าแห่งชาติ” ที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสาร *อุตสาหกร* เล่ม 4 พ.ศ.2490 มีใจความอยู่ที่เสนอให้เปิดสอนวิชาปรัชญาในระดับมหาวิทยาลัย และการปฏิบัติอุตสาหกรรม (ส.ธรรมยศ, 2531) เขายังถึงข้อเสนอนี้ในภายหลังเมื่อ พ.ศ.2492 ความกระตือรือร้นด้านการศึกษายังปรากฏในพื้นที่ด้วยหนังสือพิมพ์ *สัจจา* ฉบับวันที่ 30 สิงหาคม 2493 พาดหัวข่าวว่า “ทูตอเมริกันสนับสนุนการศึกษาวิชาปรัชญาเห็นพ้องด้วยกับ ส.ธรรมยศ” โดยเนื้อความกล่าวไว้ว่า

เอ็ดวิน เอฟ. แสตนตัน เอกอัครราชทูตอเมริกัน ได้มีจดหมายตอบโต้กับ ส.ธรรมยศ (ส.ธรรมยศ, 2543: [3]) บริบทดังกล่าวอยู่ในช่วงสงครามเกาหลี การดำเนินการตอบสนองดังกล่าวจึงสัมพันธ์กับนโยบายการเมืองระหว่างประเทศในช่วงสงครามเย็นที่สหรัฐอเมริกาให้ความสนใจภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยมากขึ้น ดังที่สหรัฐอเมริกาได้นำนโยบายความมั่นคงร่วมกันมาใช้ในทวีปเอเชียและทำสนธิสัญญาพันธมิตรทางทหารกับไทยใน พ.ศ.2493 และในปีเดียวกันนั้นไทยก็ส่งทหารไปร่วมรบในสงครามเกาหลี (วิวัฒน์ คติธรรมนิตย์, 2539: 21-24)

ถึงแก่กรรมและผลงานอื่นๆ

การเดินทางครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในชีวิตของเขา ก็คือการเดินทางไปเยี่ยมดินแดนภาคเหนือ ช่วง พ.ศ.2491-2492 ที่เขาเรียกว่า “โยนกเดิม” อันเป็นการพบปะผู้สนับสนุนของสมาคมชาวเหนือในจังหวัดต่างๆ เช่น เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ เชียงราย เป็นต้น เพื่อจัดทำนิตยสารโยนก ในฐานะที่เขาเป็นบรรณาธิการ

สุขภาพของแสนส้อมโตรมลงในช่วง 4 ปีสุดท้าย เขาบั้นที่กว่า พ.ศ.2492 เป็นปีที่เริ่มป่วยมาก (อสิธรา, 2531: 97) จนต้องลาออกจากตำแหน่งบรรณาธิการโยนก อาการที่ย่ำแย่ของเขาเกิดขึ้นอีกครั้งใน พ.ศ.2493 ถึงขนาดระบุว่าเขา “นอนรอความตายอยู่ที่ลำปาง” (อสิธรา, 2531: 325) บทบรรยายต่อไปนี้ของอสิธราแสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตในเรือนร่างที่อมโรคของเขาก่อนที่จะเดินทางไปรักษาตัวที่นนทบุรี

“ชั้นแต่จะนั่งก็ต้องใช้หมอนรองหลังใบหนึ่ง รองหน้าอกใบหนึ่ง และไออยู่ตลอดเวลา คุณจันทร์หอม นันต์ไชยวงศ์ พี่สาวญาติเรียงพี่เรียงน้องคนหนึ่งเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังหลังจาก ส.ธรรมยศ สิ้นชีวิตไปแล้วว่า ‘ห้ามไม่ให้เขียนหนังสือก็โกรธ เอาปากกาไปซ่อนก็หาว่ากลั่นแกล้ง บางครั้งพุงตัวจะไม่ไหวอยู่แล้ว ยังจะไปกรุงเทพฯ บอกว่าจะไปทำงาน พี่ก็บอกว่าไหนน้องลองเดินให้พี่ดูซิ – ก็เดินไม่ได้ เลยนั่งน้ำตาไหลพรากทั้งพี่ทั้งน้อง’ ” (อสิธรา, 2531: 137)

เข้าใจว่าด้วยความใกล้ชิดกับสุกิจ นิมมานเหมินท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม ทำให้แสนได้ทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ค้นคว้างานเพื่ออุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม ช่วง พ.ศ.2494 ก่อนหน้านั้น แสนเคยค้นคว้าที่โรงงานน้ำตาลลำปางเพื่อขยายขยายกิจการ ต่อมากลับเข้าประจำอยู่สำนักงานกลางขณะที่โรคกำเริบแล้ว (อสิธรา, 2531: 242) อย่างไรก็ตาม ต้น พ.ศ.2494 แสน ธรรมยศ ลาออกจากเจ้าหน้าที่ค้นคว้างานเพื่ออุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม (อสิธรา, 2531: 242) และได้ย้ายมาพักที่โรงพยาบาลวัดโรคกลางนนทบุรีในปีเดียวกัน แม้ว่าอายุขัยของเขาจะอยู่ได้อีกเพียง 1 ปี แต่ที่เตียงพยาบาลนั้นเองกลับเป็นห้องทำงานขนาดย่อมที่ใช้ผลิตงานเขียนในช่วงบั้นปลายชีวิตได้ เช่น พระเจ้ากรุงสยาม (ส.ธรรมยศ, 2547) การรวมเรื่องสั้นพิมพ์เป็นหนังสือในนามเสาชิงช้า บทความ “อิสตาโด โอนิโตดา มะริกัณ” (อสิธรา, 2531: 330) ตีพิมพ์ลงในโยนกและผลงานอีกจำนวนหนึ่ง

แสน ธรรมยศ ถึงแก่กรรมในวันที่ 16 พฤษภาคม 2495 เวลาประมาณ 01.00 น. สิริอายุ 38 ปี ณ โรงพยาบาลแห่งนั้นเอง (อสิธรา, 2531: 28-29) พิธีฌาปนกิจศพของเขาเกิดขึ้นที่วัดไตรมิตรวิทยาราม มีผู้ร่วมพิธีกว่า 200 คน มิตรสหายของแสน ได้แก่ สะอาด หงษ์ยนต์ อธิบดีกรมอุตสาหกรรม พ.อ.เผด็จ นิमितบุตร อธิบดีกรมพลศึกษา เฉวติเยศ เศวตะทัต ผู้อำนวยการโรงพยาบาลเลิดสิน ร.ต.อ.สมศักดิ์ วัฒนีสอน หลวงวิบุลย์ธรรมบุตร ขณะที่ชาวหนังสือพิมพ์ ก็มี อิงอร วิลาศ มณีวัต นายร่ำคาญ ประจวบ กาญจนลาก และศิษย์อีกบางคน ทั้งนี้ยังรวมถึงชิน ทิวารี เกษม บุญศรี อดีตประธานสภาผู้แทนราษฎร และเจ้าคุณวัดมหาธาตุ อุปัชฌาย์ของแสน

ผลงานชิ้นสุดท้ายของเขาก็คือพระเจ้ากรุงสยาม เป็นที่รับรู้ก่อนเขาจะเสียชีวิตว่าได้รับการตอบรับเป็นอย่างดี จดหมายที่เขาเขียนถึงศิษย์คนหนึ่งเมื่อวันที่ 15 เมษายน 2495 แสดงให้เห็นว่า

“กำลังถูกขอให้พิมพ์ครั้งที่ 2 ออกจำหน่ายไม่ถึง 15 วัน และได้ทราบข่าวว่า ในหลวงสนพระทัย มีการเสนอชื่อเป็น 1 ใน 11 ของผู้ควรได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา ดุษฎี” (อสิธรา, 2531: 138-139)

กระนั้น ในเวลาต่อมาหนังสือดังกล่าวกลายเป็นหนังสือต้องห้าม อำพันไชยวรศิลป์ให้สัมภาษณ์ใน พ.ศ.2521 ว่า “มีข่าวว่าตอนหลังหนังสือเล่มนี้ถูกเก็บจากร้านหาไม่ได้ ใครเก็บก็ไม่ยืนยัน” (โลกหนังสือ, 2521: 54) ในกรณีของหนังสือต้องห้าม มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่ามีอยู่สองประเภท ประเภทแรกก็คือ การประกาศเป็นหนังสือต้องห้ามโดยพระราชบัญญัติ มีการประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา กับอีกประเภทคือ หนังสือต้องห้าม “นอกพระราชบัญญัติ” ที่ไม่มีประกาศในราชกิจจานุเบกษา แต่รู้กันอยู่ว่าเป็นหนังสือต้องห้าม พระเจ้ากรุงสยาม น่าจะเข้าข่ายประเภทหลัง เนื่องจากมีเนื้อหาที่วิพากษ์วิจารณ์กษัตริย์และบุคคลชั้นสูง (สุรพงษ์ จันทระเกษมพงษ์, 2549: 151-152) บางแหล่งได้กล่าวไว้ว่า พระเจ้ากรุงสยาม “เมื่อแรกตีพิมพ์เป็นเล่มนั้น คณะสงฆ์มีมติห้ามโฆษณาในหนังสือของฝ่ายคณะสงฆ์” (ธรรมเกียรติ กัณโธิ, 2516: 96) คาดว่ามาจากข้อวิพากษ์วงการสงฆ์อย่างรุนแรงนั่นเอง ความตายของ ส.ธรรมยศ กับกำเนิดของหนังสือเล่มใหม่ของเขาที่ได้กลายร่างเป็นหนังสือต้องห้าม กลับทิ้งร่องรอยให้คนรุ่นหลังได้สืบค้นต่อในอนาคตอย่างเป็นตำนานต่อไป

ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ กระแสความคิด แส่น ธรรมยศ

หากพิจารณากระแสความคิดของแส่น ธรรมยศแล้วจะเห็นได้ชัดว่า เขาไม่ถูกจัดอยู่ในหมวดเดียวกับนักคิดฝ่ายซ้ายอย่างแน่นอน การเสียชีวิตของเขากลาง พ.ศ.2495 เกิดขึ้นก่อนกรณีกบฏสันติภาพที่คุ่มขังและจองจำนักคิดฝ่ายซ้ายจำนวนมาก แม้แต่ผู้ที่ดูเหมือนเป็นเพื่อนสนิทของเขาอย่าง สุภา ศิริมานนท์ ก็ถูกจับตัวไปด้วย ในฐานะที่เป็นนักเขียนฝ่ายซ้ายและบรรณาธิการวารสารอักษรศาสตร์ อันเป็นวารสารเผยแพร่ความคิดแบบสังคมนิยม อาจกล่าวได้ว่า แส่นมักจะหลีกเลี่ยงด้วยซ้ำที่จะให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับการเมือง เพราะคงทราบดีว่าจะนำความยุ่งยากมาให้ ดังเห็นได้จากกรณีที่เขาจัดทำหนังสือโยนก แล้วต้องชี้แจงให้ผู้เกี่ยวข้องและผู้สนับสนุนสบายใจว่า หนังสือนั้นไม่ได้เกี่ยวกับการเมือง (อสิธรา, 2531: 458-459)

จุดยืนของเขาจึงมิได้เป็นการวิพากษ์บทบาทที่ของการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางการเมืองแบบฝ่ายซ้าย มากไปกว่าจุดยืนบนแนวคิดที่ก้าวหน้าบนฐาน

อนุรักษนิยมเดิมมากกว่า เขาเห็นความจำเป็นที่ต้องตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อนำไปสู่อนาคตและความก้าวหน้าของประเทศ

แม้การที่ประเทศตะวันตกถูกรานและแย่งชิงดินแดน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 จะทำให้แสนรู้สึกสะเทือนใจเช่นเดียวกับนักคิดสายอนุรักษนิยมทั้งหลายก็ตาม แต่การวิพากษ์วิจารณ์ของเขาไม่ได้หยุดอยู่ที่การประณามประเทศตะวันตก เขาได้วิเคราะห์ให้เห็นความยากลำบากของสังคมไทยอันขาดผู้มีฝีมือ ผู้มีการศึกษา และสถาบันความรู้ รวมไปถึงโรงงานที่จะสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศ สิ่งที่เขาทำได้ก็คือ การใช้ปลายปากกากระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ดังที่เห็นได้จากหนังสือสองเล่มใหญ่ของเขาคือ *ศิลปะแห่งวรรณคดี* (2480) ที่แสดงให้เห็นว่า วรรณคดีเป็น “พ่อของศิลปะ” ที่มีความสามารถพิเศษที่ลึกซึ้งกว่าศิลปะทุกประเภท (อสิธรา, 2531: 64) และ *พระเจ้ากรุงสยาม* (2495) ที่แสดงให้เห็นถึงการวิจารณ์เพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศ

การสร้างงานเขียนที่หลากหลายของแสนจึงเป็นการจำลองภาพของชาติในจินตนาการประทับลงไปในงานเขียนของเขา ไม่ว่าจะเป็นงานเขียนด้านประวัติศาสตร์เปรียบเทียบอันพยายามคลี่คลายให้เห็นถึงอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่ามาจากเหตุปัจจัยใดบ้าง

งานเขียนเกี่ยวกับชีวิตและผลงานของนักคิดนักเขียนแห่งยุคสมัยของไทยก็เพื่อปูภาพให้เห็นอดีตงดงามและยิ่งใหญ่ของชาติ ในอีกด้านหนึ่งก็เพื่อเราให้เห็นว่าชาติจะเจริญก้าวหน้าได้นั้นต้องพึ่งพาทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ ดังที่เขาให้คุณค่าและกล่าวถึงอัจฉริยบุคคลที่เขาได้ยากไว้ว่า “ในร้อยปีหนึ่ง ประเทศสยามจะมีปราชญ์สักคนหนึ่งก็แสนเข็ญ” (อสิธรา, 2531: 156) ไม่เพียงเท่านั้นในงานเขียนแต่ละชิ้นก็มีลักษณะวิพากษ์อยู่ในตัวของมันเองมากกว่าการสรรเสริญเยินยอ

แสนมักจะเสนอแนะให้มีสถาบันที่ให้ความสำคัญแก่การศึกษา การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม อาชีวศึกษา วิชาการด้านปรัชญา และศาสตร์ทางสังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ต่างๆ และยังเชื่อว่า แม้จะผ่านปฏิวัติสยาม 2475 มาแต่ก็ยังถือว่ายังไม่เคยมีการปฏิวัติ (ส.ธรรมยศ, 2543: 72)

บั้นปลายของชีวิต สิ่งหนึ่งที่เขาทุ่มเทและสนใจก็คือ การกลับไปสู่แผ่นดินเกิด อันสัมพันธ์กับการก่อรูปของเครือข่ายภูมิภาคนิยม-ท้องถิ่นนิยมในภาคเหนือห้วง ทศวรรษ 2490 ดังที่เราเห็นได้จากบทบาทของเขาในฐานะบรรณาธิการ *โยนก* (ส.ธรรมยศ, 2491) และผลงานที่ถูกผลิตขึ้นไม่ว่าจะเป็น “ประวัตินครลำปาง” (ส.ธรรมยศ, 2492) “ลานนาไทยกับประวัติศาสตร์” ในหนังสือพิมพ์ชาวเหนือ พ.ศ.2492 “ติลคมหาราช” (*โลกหนังสือ*, 2521: 48) แต่อย่างไรก็ตาม ท้องถิ่นนิยมเช่นนี้กลับผูกอยู่กับแกนกลาง ของชาติอย่างแนบแน่น ไม่ได้เป็นท้องถิ่นนิยมที่เรียกร้องการกระจายอำนาจ การ แยกตน หรือเรียกร้องการปกครองของตนเอง หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นท้องถิ่นนิยม อันปราศจากมิติเรียกร้องทางการเมือง นอกจากการสร้างเครือข่ายของชนชั้นสูงและ ผู้มีอันจะกินในต่างจังหวัดเสียมากกว่า ท้องถิ่นนิยมเช่นนี้จึงเป็นเพียงส่วนขยายของ ชาตินิยมในภูมิภาคเท่านั้น

ในชีวิตประวัติของ ส.ธรรมยศ เขาบวชเรียนใน พ.ศ.2486 ประสบการณ์ ดังกล่าว รวมทั้งความสนใจส่วนตัวได้ทำให้เขามีข้อวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาหลาย ประการ โดยเฉพาะเมื่อมันสัมพันธ์กับวิชาปรัชญาที่เขาพิสมัย เขากล่าวอย่างไม่ เกรงใจว่า

“พระพุทธศาสนาในเมืองไทยทรงอิทธิพลเสมอจนมาร
“ชีวหา” แลปล้นปิดบังลงกาของพี่เขย หมายความว่าได้ครอบงำ
วิทยาศาสตร์แห่งความจริงทั้งปวง ซึ่งผิดจากหลักการเดิมของ
โคตรมะลิตตตะ ผิดจากวิธีแห่งแสงสว่าง ผิดจากพาหุนิยมแห่ง
ปัญญา” (อสิธรา, 2531: 54)

ปมด้อยทางความรู้ของวงการสงฆ์ทำให้ ส.ธรรมยศ เสนอว่าควรจะต้อง มหาวิทยาลัยศาสนาขึ้น เขาเห็นว่า “ภิกษุสงฆ์ต้องมีอัครธรรมศน์ จะเทศน์จะปาฐกถา ต้องรอบรู้เรื่องโลกและชีวิตมาเป็นอย่างดี อักษรศาสตร์จำเป็นต้องปรื่อง ความฉลาด ทั้งปวงต้องเทียมทัน” (อสิธรา, 2531: 58) และชี้ให้เห็นถึงความเพ้อและล้นเกินของ วัด ถาวรวัตถุ พระพุทธรูปและพระสงฆ์ กรณีของวัดนั้นเขายกตัวอย่างที่เขียงใหม่ว่า เหลียวไปทางไหนก็มีแต่วัด พบว่า เมื่อมากเกินไปก็ไม่สามารถจะดูแลรักษาได้ ทั้งยัง ไม่สามารถจะสร้างวัดให้ใหญ่โต และไม่มีศิลปะที่วิจิตรพิสดาร แต่ที่ร้ายไปกว่านั้น

ก็คือ จำนวนพระมาก โดยกล่าวว่า พระ “ดีกว่ากาฝากเพียงเล็กน้อย” เหมาะสำหรับ คนขี้เกียจสันหลังยาว อาศัยผ้าเหลืองเป็นเกราะกันกำบัง พระที่ฉลาดเทศน์ไม่มีอะไร นอกไปจากเล่นคารม (อสิธรา, 2531: 412-414) ที่ถือว่าเป็นความคิดที่ล้าหน้าไกล อย่างยิ่งก็คือ ข้อเสนอในการปฏิรูปพุทธศาสนาแบบมาร์ติน ลูเธอร์ โดยเห็นว่า เรานับถือศาสนาพุทธด้วยเหตุผลไม่ใช่ด้วยความหลงหรือเชื่อ ดังนั้นก็อาจเป็นไปได้ด้วยซ้ำว่า “ให้พระเป็นคนมีลูกมีเมียได้ สอนหนังสือได้ พยาบาลได้ ฟังดนตรีดูมหรสพได้” นี่คือนิติที่ก้าวหน้าอย่างยิ่งของเขา (อสิธรา, 2531: 415)

ส.ธรรมยศ มักจะเขียนถึงกษัตริย์สยามในฐานะผู้นำทางปัญญาอยู่บ่อยๆ แต่ที่ปรากฏเห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ ในงานเขียนสุดท้ายในชีวิตของเขา พระเจ้ากรุงสยาม เขาให้ความสำคัญแก่อัจฉริยะกษัตริย์

“ชาวไทยแต่โบราณเปรียบพระมหากษัตริย์ ไม่ใช่ประธานาธิบดี เป็นประดุจพระอาทิตย์ดวงเดียวนั้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างในพระราชอาณาจักรต้องทรงเป็นดุจเดือนและดาว มีแสงบ้างไม่มีแสงบ้าง หรือไม่มีแสงเลย แต่ต้องอยู่ในอิทธิพลของพระอาทิตย์ดวงเดียวโดยเด็ดขาด การต้องอยู่ในอิทธิพลนั้นไม่หมายความว่าเฉพาะแต่แสงหรือรัศมีเท่านั้น หากหมายรวมถึงกำลังหมุนของดาวและเดือน และทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิต ตลอดจนถึงสิ่ง “หาชีวิตไม่” ว่าจะต้องฟังและเป็นไปตามพระราชประสงค์ หรือพระบรมราชโองการทั้งสิ้น”

(ส.ธรรมยศ, 2543: 46)

ขณะเดียวกันเขาก็ล้าที่จะแสดงความเห็นต่อสิ่งที่ไม่ถูกต้องในทัศนะของเขา แม้ว่าจะเป็นการกระทำของกษัตริย์ ดังที่กล่าวว่า “แม้ในสมัยนี้เราก็ยังอย่างรุนแรงสักซึ่งโดยไม่ยอมรับว่า การวิจารณ์งานและชีวิตของคน (Human being) เพียงด้านเดียวหรือ One sided Criticism เป็นสิ่งที่ผิด พระเจ้าแผ่นดินต้องทำอะไรที่ไม่ผิด ต้องถูกทั้งหมดและต้องอยู่เหนือคำวิจารณ์ทั้งหมด !!!” (อสิธรา, 2531: 266) การวิจารณ์ชนชั้นสูงในเชิงเปรียบเทียบก็ยังพบได้ตลอดงานเขียนนี้ เช่นกรณีกล่าวหาว่า “พระมหารัชมราชาผู้ขายชาติ” (อสิธรา, 2531: 207) หรือการให้น้ำหนักวิพากษ์รัชกาลที่ 3

โดยยืมปากนักประวัติศาสตร์อย่าง ม.จ.ทิฆามุญ ทองใหญ่ ที่กล่าวว่า รัชกาลที่ 3 ที่ทรงดำเนินกฏนโยบายทั้งการเมืองภายในและภายนอกอย่าง “ป่าเถื่อน” หลายครั้ง ซึ่งมีความหมายว่า ไม่ทันสมัย ไม่ทันเหตุการณ์ (อสิธรา, 2531: 228-229) หรือการกล่าวว่า กรุงศรีอยุธยาแตกพินาศในครั้งที่ 3 เกิดจากการที่สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงจ้างกุลิจีนซุด กำแพงวังหลวงรอบวัดมงคลปิตรมาสสร้างกำแพงวังหลวงในกรุงเทพฯ (อสิธรา, 2531: 382)

มุมมองที่มีต่อเกียรติยศของเขายังกระทบกระเทือนไปถึงการวิพากษ์ผู้นำทางการเมืองในฐานะผู้นำรัฐบาลปัจจุบันด้วย

“ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นพระจอมเกล้าผู้ทรงห่วงประเทศชาติจริงๆ กษัตริย์อย่างนี้ข้าพเจ้าจะมีหวังพบหรือไม่หนอในชีวิตนี้? ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจที่ต้องกล่าวว่า เท่าที่ข้าพเจ้าได้มีโอกาสพบผู้ที่มีโอกาสก่อนข้าพเจ้า ในการดำเนินการปกครองประเทศจะปกครองอย่างละครชาติ หรือเด็กอมมือก็ตาม ข้าพเจ้าไม่พบความสนใจต่อความเจริญอย่างแรงกล้าเช่นที่ข้าพเจ้าได้พบในเรื่อง “แอนนา” ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินของบรรพบุรุษของข้าพเจ้า โดยมากที่ข้าพเจ้าได้พบนั้นเป็นผู้ที่ชอบซื้อความรำคาญ เป็นพวกที่ไม่ไช้หนักศึกษา เป็นพวกที่ขี้เกียจ ไม่มีโลกทัศน์ และมีชีวิตเพื่อวันหนึ่งๆ เท่านั้น” (อสิธรา, 2531: 129)

ลักษณะทางความคิดดังกล่าวทำให้ผู้เขียนนึกถึงนักคิด นักเขียนในยุคปัจจุบันอย่าง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ผู้มีบทบาทในการสร้างเครือข่ายปัญญาชนและนักศึกษาหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2510 มาก่อน

ชีวิตในผลงาน พ.ศ.2495-ปัจจุบัน

การตายจากของแสนถูกแทนที่ด้วยการเกิดใหม่ของผลงานของเขา ราวทศวรรษหลังจากมรณกรรม อำพัน ไชยวรศิลป์ บันทึกว่า เหล่าลูกศิษย์และมิตรสหายตั้งใจจะรวบรวมผลงานที่กระจัดกระจายของเขาพิมพ์ขายเพื่อหาทุนจัดตั้งมูลนิธิ ส.ธรรมยศ (อสิธรา, 2531: 29) การดำเนินการดังกล่าวเกิดอย่างเป็นจริงเป็นจัง

ภายใต้นามปากกา “อสิธรา” ซึ่งก็คือ อำพันนั่นเอง เริ่มจากการเขียนบทความเป็นตอนๆ ลงในนิตยสาร *คุณหญิง* ตั้งแต่ พ.ศ.2507-2518 (อสิธรา, 2531: เกริ่น) นับเป็นเวลาที่ยาวนานกว่าทศวรรษ ความรู้เกี่ยวกับชีวิตและผลงานของ ส.ธรรมยศ จึงปรากฏในวงกว้างแก่หมู่นักอ่านทั่วไป กรณีของอำพัน พบว่า เธอมีความใกล้ชิดกับแสน ธรรมยศเป็นอย่างดี ดังที่ปรากฏว่า ส.ธรรมยศไปมาหาสู่อยู่เสมอ กระทั่งเขียนจดหมายติดต่อส่งน้ำหอมมาให้ แต่อำพันก็ปฏิเสธว่า “แกไม่เคยพูดถึงปรัชญาชีวิต ครอบครัวและการแต่งงานกับพี่ แกไม่ได้ดิ้นรนเพื่อที่จะแต่งงาน” (โลกหนังสือ, 2521: 57) ความใกล้ชิดดังกล่าวส่งผลให้อำพันมีเอกสารชิ้นต้นจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับ ส.ธรรมยศ การใช้หลักฐานดังกล่าวจะมีกระบวนการคัดเลือกข้อความจดหมายเพื่อตีพิมพ์ ปัญหาส่วนตัวใดที่จะสร้างความเสียหายให้แก่บุคคลที่สาม อำพันก็จะไม่ได้นำลงตีพิมพ์ หรือบางครั้งก็ไม่เผยแพร่ข้อความว่าใครเขียนมา

พึงเข้าใจว่า การเขียนบทความตีพิมพ์ลงนิตยสารนั้น นอกจากเป็นการส่งสารออกไปแล้ว ยังมีการโต้ตอบ สร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อ่านไปในตัวด้วย วันเวลากว่า 10 ปี ในนิตยสารกับสภาพสังคมการเมืองไทยที่ค่อยเปลี่ยนแปลงจากยุคเผด็จการทหารไปสู่การแสดงออกทางเสรีภาพมากยิ่งขึ้น บทความดังกล่าวที่นำเสนอเรื่อง ส. ธรรมยศ ที่มีทัศนะวิพากษ์ต่อสังคมการเมืองไทยในทศวรรษ 2490 ขึ้นไป ก็ย่อมเป็นแรงบันดาลใจและเป็นตัวอย่างที่ดีบุคคลหนึ่งของยุคสมัย เรื่องของ ส.ธรรมยศ จึงเป็นเรื่องเล่าชุดหนึ่งที่ด้วยนักคิด นักเขียนหัวก้าวหน้าที่กำลังวิพากษ์วิจารณ์

ในหมู่ปัญญาชนหัวก้าวหน้า ชื่อของ ส. ธรรมยศ เป็นที่รู้จักกันดีขึ้นไปอีกผ่านการกล่าวถึงผลงาน *พระเจ้ากรุงสยาม* ในวารสารหัวก้าวหน้าอย่าง *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* (ธรรมเกียรติ กันธรี, 2516: 90-96) เมื่อ พ.ศ.2516 ว่าด้วยเรื่อง “ชีวิตและงานของ ส. ธรรมยศ” ก่อนหน้าเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เพียง 7 เดือน กระนั้นเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้พลิกบรรยากาศของบ้านเมืองจากหน้ามือเป็นหลังมือ การปิดกั้นสิทธิเสรีภาพทางการเมืองทำกันอย่างตรงไปตรงมา โลกวรรณกรรมและหนังสือกลายเป็นจำเลยของรัฐเผด็จการในฐานะเป็นแหล่งเผยแพร่ความคิดอันไม่พึงประสงค์ ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องหนังสือต้องห้ามใน พ.ศ.2520 ประกาศห้ามมิไว้ครอบครองด้วยซ้ำ ยิ่งทำให้วงการวรรณกรรมอยู่ในความเงิบงันทางการเมือง

อย่างไรก็ตาม พึงทราบว่ามีหนังสือเล่มใดของ ส.ธรรมยศถูกขึ้นชื่อว่าเป็นหนังสือต้องห้าม (ราชกิจจานุเบกษา, 2520 ก.: 1-12) (ราชกิจจานุเบกษา, 2520 ข.: 3-16) อาณาบริเวณของความต้องห้ามได้ถูกคลี่คลายจากการเกิดขึ้นของนิตยสารโลกหนังสือ เมื่อปลาย พ.ศ.2520 ความพยายามนำพื้นที่วรรณกรรมกลับมาอีกครั้ง พร้อมกับการเยียวาเหล่าปัญญาชนในช่วงหลัง 6 ตุลาคม 2519 วรรณกรรมผลงานของ ส.ธรรมยศก็ได้รับโอกาสนั้นในฉบับที่ 7 เดือนเมษายน 2521 ที่มีประเด็นหลักคือ “26 ปี ส.ธรรมยศ” อันสัมพันธ์กับวาระครบรอบการตายครบ 26 ปีของเขา ในเล่มครอบคลุมทั้งเรื่องจากปก บทสัมภาษณ์ผู้รู้จักและเคยมีข้อโต้แย้งกันกับส.ธรรมยศ บทความวิจารณ์ถึงผลงาน ส.ธรรมยศ (โลกหนังสือ, 2521) ที่น่าสนใจก็คือ การสัมภาษณ์สุภา ศิริमानนท์ อำพัน ไชยวรศิลป์ วิทย์ คีวะศรียานนท์ และลาวัณย์ โชตามระ ที่เป็นการให้ข้อมูลอีกด้านหลังจากที่เคยอ่านการให้ข้อมูลผ่านตัวหนังสือของ ส.ธรรมยศ และผู้เป็นศิษย์ใกล้ชิดอย่างอสิธรา หรือ อำพัน ไชยวรศิลป์ นั้นได้ทำให้ชีวประวัติของแสนมามีติมากยิ่งขึ้น

สุภา อยู่ในสถานะเพื่อนร่วมรุ่นแต่ต่างโรงเรียน เขาจบโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย เป็นเพื่อนสนิทแสนถึงขึ้น “ดีกันโกรธกันนับสิบครั้ง จนตายจากกัน” ขนาดที่มาถึงบ้านไม่เจอตัวสุภา เจอภรรยาของสุภาที่ “ด่าๆ ทิ้งไว้เดียวก็กลับ” ในนามของนักเขียน สุภาชี้ว่าเขาได้แย้งกับหลายคน เช่น นายผี เรื่อง นิราศลำน้ำน้อย ของพระยาตรัง นายผีเขียนโต้โดยใช้ชื่อ ‘นางสาวอัศนีย์’ ตอนนั้นนายผีเพิ่งอายุสิบเก้าปี และแสนยังได้โต้เถียงกับ ดร.วิทย์ คีวะศรียานนท์ สุภาเห็นว่า แสนหลักไม่แน่นเท่าทั้งสองคน ในการโต้เถียง (โลกหนังสือ, 2521: 54) ขณะที่อำพัน นักเขียนผู้ที่เรียกแสนเป็นครูและเป็นผู้เขียนประวัติและงานของเขา ได้อธิบายในอีกแง่มุมนั่นคือ ชีวิตส่วนตัวด้านความรักชี้ให้เห็นว่า ส.ธรรมยศ ก็เคยถูกหว่าบบ้าแบบที่เทียบวรรณโดเนมาแล้ว (ส.ธรรมยศ, 2493: 14) สำหรับวิทย์ ผู้ที่แสนเคยโต้เถียงก็ชี้ให้เห็นว่า ด้วยความที่แสนอยากให้มีงานเขียนเกี่ยวกับวรรณคดีเป็นหลักเป็นฐาน จึงทำให้รีบร้อนและกระตือรือร้นมากเกินไป การยกหลักเกณฑ์ที่ไม่มีเชิงอรรถอ้างอิงซึ่งเขาคิดว่าสำคัญต่อการเป็นตำราที่ต้องอ้างอิงอย่างชัดเจน ส่วนลาวัณย์ โชตามระถือเป็นคนที่ให้ด้านกลับของแสนมากที่สุด จะด้วยความสนิทกันหรืออย่างไรก็แล้วแต่ นั่นคือเรื่องการไปเวียดนาม

และการชี้ให้เห็นความบกพร่องของงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเขาว่าไม่มีหลักการเท่าที่ควร (โลกหนังสือ, 2521: 58-61)

ที่น่าสนใจก็คือ ใน พ.ศ.2522 ได้มีการทำสำเนา พระเจ้ากรุงสยาม โดย ศูนย์ความรู้ไทยในสหรัฐอเมริกา (Thai Information Center: TIC) อันเนื่องจากว่า หนังสืออยู่ในสถานะที่หาอ่านได้ยาก บางแห่งถือว่า การสำเนาครั้งนี้เป็นการพิมพ์ ครั้งที่ 2 (สุรพงษ์ จันทระเกษมพงษ์, 2549) (ส.ธรรมยศ, 2522) แต่บางแห่งก็ไม่นับ ดังที่มติชนระบุว่า ฉบับของตนใน พ.ศ.2547 เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2

จากนั้น นามของ ส.ธรรมยศ ก็เลื่อนหายไปจากบรรณพิภพอีกหนึ่งทศวรรษ จนธุรกิจสิ่งพิมพ์ที่ขยายตัวอย่างมากในทศวรรษ 2530 ทำให้งานเขียนเก่าๆ ถูกรื้อฟื้นมาตีพิมพ์ใหม่ ดังนั้น ต้นฉบับของอสิธราที่เคยตีพิมพ์ใน *คุณหญิง* ก็ได้โอกาสตีพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ.2531 เป็นหนังสือชื่อว่า *งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ* และปีเดียวกันก็มีการตีพิมพ์ *เอแลน บาลอง และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ ส.ธรรมยศ* (ส.ธรรมยศ, 2531) สองเล่มนี้มีเนื้อหาที่แตกต่างกันอย่างมาก นั่นคือ เล่มแรกจะเป็นรวมชีวิตและผลงานโดยพยายามร้อยเรียงเป็นหมวดหมู่ ได้แก่ ส.ธรรมยศ กับงานวิจารณ์ ส.ธรรมยศ กับหนังสือเล่มสำคัญของเขา ส.ธรรมยศ กับวิชาปรัชญา ส.ธรรมยศ กับประวัติศาสตร์ ส.ธรรมยศ กับวรรณคดี, ส.ธรรมยศ กับพระพุทธศาสนา, ส.ธรรมยศ กับเมืองเหนือ และ ปกิณกะ ส.ธรรมยศ กับงานด้านการศึกษา หนังสือต้องห้ามอย่าง *พระเจ้ากรุงสยาม* จึงได้รับการเผยแพร่ในหนังสือที่มีชื่อสามัญธรรมดาเล่มนี้เอง ขณะที่อีกเล่มเป็นการรวมเรื่องสั้นที่ไม่มีเรื่องที่โด่งดังอย่าง *เสาชิงช้า* แต่มีเรื่องเด่นก็คือ "เอแลน บาลอง" อันแสดงให้เห็นถึงดินแดนเวียดนามและอารมณ์รักชาติอันคุกรุ่น แต่ที่น่าสังเกตคือ ทั้งสองเล่มล้วนมีเรื่องราวตัวตนของแสนแทรกอยู่ เว้นเสียแต่ว่าในรูปแบบของเรื่องสั้นและนิยายแล้ว มีโอกาสที่จะบิดผันตัวเอกไปตามจินตนาการได้มากกว่า แต่หลายครั้งข้อมูลและบุคลิกของตัวเอกก็คือสิ่งที่อยู่ในชีวประวัติของเขาเอง เช่น เรื่องการทำงานเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ *La Lutte* (ส.ธรรมยศ, 2513: 59)

โครงการวิจัยเรื่อง คัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทยควรอ่าน ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใน พ.ศ.2542 (วิทยากร เชียงกูล, 2542: 296-299) ได้เลือกหนังสือเรื่อง *เอแลน บาลอง และเรื่องสั้นอื่นๆ ของ ส.ธรรมยศ*

ให้อยู่ในบัญชีรายชื่อ โครงการนี้เป็นที่รู้จักกันดีในนามการสร้างแบรนด์ “หนังสือดี 100 เล่มที่คนไทยควรอ่าน” ต่อมาได้ถูกนำไปใช้ในตลาดหนังสือเก่าในฐานะการรับรองคุณภาพ เช่นเดียวกับการรับรองคุณภาพโดยอ้อมจาก “ความเป็นหนังสือต้องห้าม” แม้ว่าพระเจ้ากรุงสยาม จะไม่อยู่ในบัญชีรายชื่อหนังสือต้องห้ามตามประกาศกระทรวงมหาดไทย แต่ในตลาดหนังสือแล้วเป็นที่รับรู้กันเช่นนั้นว่าเป็นหนังสือที่มีมูลค่าเพราะความต้องห้ามของมัน

ขณะที่ พ.ศ.2547 สำนักพิมพ์มติชนได้ตีพิมพ์หนังสือต้องห้ามในอดีต พระเจ้ากรุงสยาม ในวาระที่ครบรอบ 90 ปีของผู้เขียน และครบรอบ 200 ปีแห่งพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย (ส.ธรรมยศ, 2547) ขณะที่ประเด็นของหนังสือต้องห้ามเองก็มีความคลี่คลายลงพร้อมกับการหายตื่นกลัวภัยคุกคามทางการเมืองแล้ว ก่อนหน้านั้นหนึ่งปี ก็มีความพยายามรื้อฟื้นตัวตนของ ส.ธรรมยศ มาเช่นกันในบ้านเกิดของเขา ดังปรากฏในวารสาร*กาสะลอง* มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง พ.ศ.2546 ได้กำหนดประเด็น “90 ปี ชาตกาล ส.ธรรมยศ” พร้อมตีพิมพ์บทความ “ประวัตินครลำปาง” ที่เขียนโดย ส.ธรรมยศ (*กาสะลอง*, 2546)

หนังสือพระเจ้ากรุงสยาม ได้รับการตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 3 ใน พ.ศ.2551 (ส.ธรรมยศ, 2551) โดยสำนักพิมพ์โมฆิต ในปีเดียวกัน งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ (อสิธรา, 2551) ก็ได้รับการตีพิมพ์ครั้งที่ 2 โดยสำนักพิมพ์ริช พับลิชชิง *เสาชิงช้า* กลับมาตีพิมพ์และผนวกกับเรื่องสั้น *เอแลน บาลอง* จนเป็นชื่อหนังสือว่า *เสาชิงช้า เอแลน บาลอง* (ส.ธรรมยศ, 2553 ก.) อีกครั้งใน พ.ศ.2553 ไม่เพียงเท่านั้นยังพบว่าในปีเดียวกันยังมีการพิมพ์บทนำแห่ง*ปรัชญาศาสตร์*โดยสำนักพิมพ์เฟื่องนคร (ส.ธรรมยศ, 2553 ข.) ด้วย เมื่อพิจารณาแล้ว ชื่อของแสนจึงนับได้ว่ากลับมาเกิดใหม่แทบทุกทศวรรษ และใน พ.ศ.2557 ที่ผ่านไปก็ถือได้ว่า ครบรอบ 1 ศตวรรษของแสน ธรรมยศ

สรุป

การดำรงอยู่ของ ส.ธรรมยศ ตั้งแต่เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ตลอดจนหลังจากมรณกรรมล้วนสัมพันธ์กับการผลิตซ้ำความหมายผ่านชีวิตและผลงานของเขา การผ่านร้อนผ่านหนาวทั้งในความทรงจำของชีวิตและร่องรอยแห่งปลายปากกาของเขา

ได้สร้างปฏิสัมพันธ์กับสังคมไทยมาตลอดแทบทุกทศวรรษ ไม่ว่าจะเป็นทศวรรษแห่งการวิพากษ์วิจารณ์ ทศวรรษแห่งการเยียวยาอุดมการณ์ ทศวรรษแห่งการเฟื่องฟูของสิ่งพิมพ์ ทศวรรษหลังเศรษฐกิจฟองสบู่ กระทั่งทศวรรษแห่งความตึงเครียดทางการเมืองในปัจจุบัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ชีวิตหลังมรณกรรมของเขาได้ถูกทำให้ฟื้นคืนขึ้นใหม่ด้วยบทสนทนาหลังผู้ประพันธ์ตายแล้ว ชีวิตวรรณกรรมและความคิดของส.ธรรมยศ ก็ได้ถูกผลิตซ้ำผ่านตลาดการพิมพ์อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นในฐานะลูกศิษย์คนสนิท ผู้ต้องการสืบทอดปณิธาน หรือกระทั่งในฐานะบริษัทเอกชนผู้เห็นช่องทางในการจัดจำหน่าย โดยเฉพาะการที่เขาถูกจดจำว่าเป็นนักเขียนผู้มีฝีปากกล้า และยังมีงานเขียนที่ล่วงไปถึงปริณทณต้องห้ามที่นับเป็นจุดขายหนึ่งในแวดวงวรรณกรรมไทย

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กาสะลอง จุลสารสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏลำปาง. 2546. 3, 6

(กันยายน-ธันวาคม).

ธรรมเกียรติ กันนริ. 2516. "ชีวิตและงานของ ส. ธรรมยศ." *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 3, 11

(มีนาคม).

ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. 2557. "อ่านทัศนะก้าวหน้าในยุคสมัยแห่งความล้ำหลัง

ผ่านส.ธรรมยศ." *ศิลปวัฒนธรรม* 35, 10 (สิงหาคม).

ราชกิจจานุเบกษา. 2520. "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดชื่อเอกสารและ

สิ่งพิมพ์ที่ห้ามผู้ใดมิได้ครอบครอง ลงวันที่ 3 มีนาคม 2520." เล่ม 94 ตอน 18 ง

ฉบับพิเศษ, 11 มีนาคม.

ราชกิจจานุเบกษา. 2520. "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง กำหนดชื่อเอกสารและ

สิ่งพิมพ์ที่ห้ามผู้ใดมิได้ครอบครอง ลงวันที่ 6 ตุลาคม 2520." เล่ม 94 ตอน 18 ง

ฉบับพิเศษ, 19 ตุลาคม.

โรงเรียนกฎหมายวิทยาลัย. (2551) "ประวัติโรงเรียน".

http://www.bwc.ac.th/index.php?option=com_content&view=article&id=22&Itemid=27 (11 สิงหาคม 2551).

โลกหนังสือ. 2521. 1, 7 (เมษายน).

วิทยากร เชียงกูล. 2542. โครงการวิจัยเรื่องคัดเลือกและแนะนำหนังสือดีที่คนไทย

ควรอ่าน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

วิวัฒน์ คติธรรมนิตย. 2539. กบฏสันติภาพ. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

ส.ธรรมยศ. 2490. สามนิพนธ์. พระนคร: โรงพิมพ์วิบูลกิจ.

ส.ธรรมยศ, บรรณาธิการ. 2491. โยนก 2 (ธันวาคม).

ส.ธรรมยศ. 2492. ประวัตินครลำปาง. พิมพ์เป็นบรรณาธิการในงานหล่อพระพุทธรูป
ประจำหอพระธรรม และเทศน์มหาชาติชาดก ณ วัดเมืองสาสน์ นครลำปาง
1-5 ธันวาคม 2492, ม.ป.ท.

ส.ธรรมยศ. 2493. ปรัชญาฝ่ายปฏิบัตินิยม. พิมพ์ครั้งที่ 2. ลำปาง: สันติภาพ.

ส.ธรรมยศ. 2513. เสาชิงช้า. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาสน์.

ส.ธรรมยศ. 2522. พระเจ้ากรุงสยาม. ลอส แองเจลิส: ศูนย์ความรู้ไทย.

ส.ธรรมยศ. 2531. เอแลน บาลอง และเรื่องสั้นที่สรรแล้ว. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

ส.ธรรมยศ. 2543. ศิลปะแห่งวรรณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มิ่งขวัญ.

ส.ธรรมยศ. 2547. พระเจ้ากรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.

ส.ธรรมยศ. 2551. พระเจ้ากรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โฆษิต.

ส.ธรรมยศ. 2553 ก. เสาชิงช้า เอแลน บาลอง: รวมเรื่องสั้นที่สรรแล้ว. กรุงเทพฯ:
โฆษิต.

ส.ธรรมยศ. 2553 ข. ศาสตร์แห่งปรัชญา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เพ็ญนคร.

สุรพงษ์ จันทรโกษมพงษ์. 2549. "รายงานเรื่อง...หนังสือต้องห้าม." วารสารหนังสือใต้ดิน
(มิถุนายน).

อสิธรา. 2531. งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.

อสิธรา. 2551. งานและชีวิตของ ส.ธรรมยศ. กรุงเทพฯ: ริชพัลลิตซ์.

ภาษาอังกฤษ

Dodd, William Clifton, 1923. **The Tai Race, Elder Brother of the Chinese: Results of
Experience, Exploration and Research of William Clifton Dodd, D.D.,**
Iowa: Torch.